

I. GAIDAMAVIČIENĖ

MOKSLAS, MENAS IR VIDINĖ KULTŪRA

Mokslas ir menas yra pagrindiniai dvasinės kultūros elementai, kurių egzistavimas neatskiriamas nuo žmogaus vidinės kultūros. Kadangi jie nevienodai susiję su vidine kultūra, todėl juos skirtingai nulemia ir visuomeninės-ekonominės formacijos.

Nemaža idealistinių filosofijų (pvz., egzistencializmas, personalizmas) teisingai pastebėjo tam tikrą atotrūkį tarp meninės kūrybos dvasiškumo ir įvairių socialinių-ekonominių formacijų pobūdžio. Nepagrįstai suabsoliutinusios šį atotrūkį, jos iškėlė kūrybinį procesą už socialumo ribų.

Kreipiant dėmesį į meno tobulumą įvairiose visuomenės gyvenimo išsivystymo pakopose (pvz., antikinis arba senovės inkų palikimas, Australijos aborigenų menas ir t. t.), gali susidaryti įspūdis, kad menas iš principo nepriklauso nuo ekonominio visuomenės gyvenimo, jo gamybinių santykių pobūdžio. Iš tiesų mėginant surasti tiesioginį ryšį tarp meninės kūrybos ir materialinio gyvenimo (o tai, pvz., personalizmas nepagrįstai primeta marksizmui¹), menas virsta aspektu mokslinės logikos, atspindinčios būties logiką. Toks ryšys padaro meną specifiniu objektyvios realybės modeliavimu. Tačiau iš tikrųjų menas nėra objektyvios realybės modelis, jis visados atspindi subjektyvią objekto pajautą ir prasmę, objektyvuoja vidinės kultūros, kaip tam tikros subjektyvios realybės, būseną.

Mokslo ir subjektyvios realybės vienovė egzistuoja tik mokslinio tyrimo stadijoje: euristinis tyrėjo ieškojimas neatskiriamas nuo subjekto intuityvios pasąmoninės pagavos. Mokslinė tiesa, objektyvuota teorijoje (schemoje, modelyje), reiškia minimalų ryšį su mokslininko vidine kultūra ir maksimalų su materija (objektyviais daiktų bei žmonių tarpusavio santykiais). Tuo tarpu meninis kūrinys tiek kūrimo procese, tiek objekto formoje reikalauja maksimalaus ryšio su suvokėjo vidine kultūra. Jis susijęs su konkrečia praktine žmonių veikla visados tik per estetinę išgyvenimą, kurį lemia suvokėjo vidinės kultūros estetinė intencija. Meninis kūrinys be ryšio su vidinės kultūros aktyvumo apraiška pats savaime nėra dvasiškas, kaip žodis — prasminis. Tik virsdamas vidine kal-

¹ Žr. Mounier E. La revolution personaliste et. communautaire.— Paris, 1942.

ba, žodis gimdo mintį. Tačiau žodis kalbos išmokimo dėka (o tai priinama kiekvienam visuomenės nariui) yra neatskiriamas žmogaus sąmonės elementas, pagrindinė jo mąstymo forma. Mąstymo intensyvumas nuolat veikia individo vidinės kultūros gnostinę pajautą. O vidinės kultūros estetiškoji intencija neatsiranda kaip individo mokymo ir estetinio lavinimo rezultatas. Šis lavinimas gimdo tik nedidelius poslinkius kitos kartos atstovo vidinėje kultūroje.

Estetinis vidinės kultūros momentas glūdi žmogaus psichikos giluminiuose sluoksniuose — sąmonėje. Jo genezė istoriškai ankstyvesnė už gnostinį vidinės kultūros aspektą ir atsiranda tik kaip paveldimumo rezultatas. Šiandien neabejojame tuo, kad organizmo vystymosi programa užrašyta lytinių ląstelių chromosomose vadinamuoju genetiniu kodu. Šis kodas paveldimas ir nekinta. Taigi „didelę dalį praeities patyrimo sudaro informacija, kurią organizmas gauna genetiniu keliu kaip savotišką koncentruotą protėvių patirtį“². Šis paveldimumas sąmonėje reiškiasi konkrečiomis tendencijomis, gabumais bei energija. Tai, kad paveldima ir gnostinė tendencija, ryškiausiai liudija beveiksmazodinių kalbų egzistavimas (Uralo—Baikalo baseino ir Centrinės Afrikos tautų kalbos). Tačiau mokslas atsirado kur kas vėliau negu menas, todėl gnostinis vidinės kultūros aspektas nepaliečia stabilių giluminių psichikos klodų. Būdamas daugiau ar mažiau aktyvus, jis yra (1) neatskiriamas nuo objektyviai būtinos darbinės veiklos, (2) nuo kasdienės žmogaus orientacijos aplinkoje. Tačiau kūrybinis pažinimo procesas ilgus amžius buvo savotiškas tabu: pirmą kartą bendruomenėje pirmiausia dėl to, kad smalsumas dažnai grėsė gyvybei, viduramžiais — kad neigė bažnytines tiesas, bijojo inkvizicijos ir pan. Tuo tarpu fantastiniai tikrovės įvaizdžiai, personifikuoti gamtos reiškiniai, kaip objektyvios realybės stichinės pajautos išraiškos formos, nuo žmogaus vystymosi yra neatskiriama. Jie kinta, įgaudami funkcinę paskirtį, bet vystytis niekada nenustoja. Jau pirmą kartą visuomenėje žiniai ir vadai, matydami hipnotizuojantį grožio poveikį, skatino dvasinės kultūros aktyvumą. Menas buvo neatskiriamas magijos ir kulto atributas. Įvairiomis meno formomis ir jo žanrais buvo įkvepiama karinė dvasia. Menas lengvino monotonišką darbo procesą. Ribotos žinios apie pasaulį, neleisdamos plačiau reikštis naudingoje praktinėje veikloje, tarnavo meno labui. Šokis ir daina, kūno ir įrankių puošimas buvo didžiai įprasminta būtinybė. Taigi vidinė kultūra, susijusi su estetiniu išgyvenimu, turi gilius šaknis žmogaus raidos istorijoje.

Menu naudojosi ir skatino jo vystymąsi visos ekonominės formacijos. Tačiau atsiradus klasėms, menas tapo nevienodai prieinamas visiems visuomenės nariams. Dėl klasinio diferenciovimosi ir darbo pasidalijimo didelė dalis engiamųjų prarado sąlytį su menu. Ir neretai šio sąlyčio stoka iš kartos į kartą buvo perduodama tai pačiai giminei. Užslopintas estetiškoji jausmas per daugelį kartų išdildė estetinės pajautos potencialą pačioje vidinėje kultūroje. (Genetikos mokslo duomenimis, nefunkcio-

² Komarovas V. Ar galima atspėti ateitį? — V., 1973, p. 39.

nuojančios paveldėtos savybės per penkias kartas gerokai atrofuoja. Kiekvienoje tautoje gyvuojantis liaudies menas visai nerodo, kad jį kuria kiekvienas gamintojas. Toje pačioje giminėje ar šeimoje iš kartos į kartą pasitaiko dainorių, kitoje — medžio drožėjų (skulptorių), trečioj. — audinių raštų autorių ir pan. Iš tokių šeimų kilo ir S. Daukantas bei J. Žemaitė. Jų kūrybinė dvasia įvairių atsitiktinių veiksnių dėka nepalūžo, slegiama socialinės aplinkos. Nepriklausydami elitui, jie neliudija ir tos kuriančios daugumos, kurią nuosekliai programavo žmogaus brendimas pirmą kartą visuomenėje. Žmonės, nesugebą grožio aspektu vertinti aplinkos, nesuvokiantys meno, neišgyvenantys kūrybinės saviraiškos poreikio, yra gyvi kaltintojai gamybinių santykių, kurie tūkstantmečius formavo kiekvieno genealoginį medį.

Taigi kūrybinis procesas savo visuomeninius santykius paverčia daiktiniais, savo jėgų ir kūrybinių gebėjimų turtą — autonominiu „daiktiniu“ turtu tik atgaivindamas daugelio kartų socialinę tikrovę, nulėmusią vidinės kultūros kūrybinę potencialumą.

Vidinė kultūra, susijusi su kūrybiniais ieškojimais moksle, pasireiškia magijos, kulto ar tabu neigimu. Subjektyvios realybės simbolinės ir archetipinės išraiškos potencialumą neigiamą mokslinių tiesų. Šios tiesos, atspindėdamos materialių objektų struktūrą, jų tarpusavio santykių ir kitimų sferą, skverbiasi į daiktinį, o ne dvasinį tikrumą. Simbolių ir archetipų pajauta neturi ryšio su praktiškai naudinga gnostine tendencija. Tačiau vidinė kultūra yra neatskiriama nuo šių fenomenų. Pasąmoninė žmogaus simbolika aktyviai dalyvauja sudėtingiausiose loginėse operacijose (ją gyvai jautė ir užfiksavo A. Einšteinas, S. Eizenšteinas ir kt.). Pasąmoninis archetipų poveikis palengvina žmogaus socialinį-etinį adaptavimąsi. Kąkad buvusi baimė prieš mago, dievo ar karaliaus galią, kaip paklusimo kažkam archetipas, šiandien neatskiriama nuo meilės bei pagarbos jausmų tėvams, gimtajai šaliai ir pan.

Simbolių ir archetipų įtaka ryški ir meninėje dvasinės kultūros saviraiškoje. Todėl mokslas, kartais atmesdamas šiuos veiksmus, neigia tai, kas tikrovėje (šiuo atveju subjektyvioje) egzistuoja, kas žmogui yra prasminga, nors neturi daiktinės vertės. Šiuos fenomenus mokslas turėtų plačiau interpretuoti.

Mokslo praktinis naudingumas, kaip vertės momentas, itin ryškiai jaučiamas XX amžiuje, kai mokslas įsiliejo į gamybines jėgas. Informacijos gausybė išplėtė gnostinio elemento aktyvumą dvasinėje kultūroje, nuslopindama estetinės potencialios apraišką. Atsiradęs prieštaravimas tarp gnostinio ir estetinio elementų pačioje vidinėje kultūroje tapo vienu iš svarbiausių vidinio žmogaus nerimo ir blaškymosi priežasčių.

Nereikia mažinti informacijos kiekybinio ir kokybinio augimo arba atsisakyti mokslo ir technikos laimėjimų bei pažangos, bet reikia atkreipti dėmesį į individo aktyvumo didinimą meno pasaulyje.

Humaniškais siekais pagrįstoje socialistinėje visuomenėje mokslas taip pat padeda plėtoti dvasinę kultūrą. Mokslo sukurtos techninės prie-

monės objektyvuoti tokiems menams kaip šokis ir daina, priemonės naujoms meno rūšims atsirasti (fotomenas) ir egzistuojančios socialinės galimybės išplisti menui masėse skatina daugumą estetiškai reikštis. Daugindamas reprodukcijas, kino filmus ir darydamas kitų meno kūrinų kopijas, mokslas atlieka švietėjišką funkciją, turinčią reikšmingą pozityvų poveikį dvasinei kultūrai. Socialistinėje visuomenėje mokslinių galimybių praktinis panaudojimas kiekvienam gamintojui garantuoja vis didėjančią laisvo laiko kiekį, būtiną dvasinės kultūros egzistencijai.

Kad ir kaip būtų paradoksalu, bet paties meno sąlygota mokslo šaka — estetika — tuo pačiu metu reiškiasi dviem skirtingomis socialinėmis funkcijomis — pozityvia ir negatyvia. Teoriškai įtvirtinama tam tikrus meno ir prasmės vertinimo kriterijus ir ugdydama daugumos estetinį skonį, ji prieš savo valią individo psichikoj sukuria tam tikrus barjerus. Pastarieji išryškėjo tik susidūrus su kardinaliai nauja menine kūryba, kuri nesiderina su jokiomis įdiegto grožio supratimo ribomis*. Tokia buvo Bacho muzika, impresionizmas ir kt. Marksistinėje estetikos teorijoje, remiantis dialektinio materializmo metodologija, reikėtų plačiau interpretuoti vidinės kultūros esmę, jos unikalumą. Ilgainiui tai padės išvengti minėtų prieštaravimų.

Socialistinėse šalyse vis gausėja liaudies menininkų, kurių veikla papildė diplomuotų meno kūrėjų veiklą. Tai rodo, kad, mokslinei-techninei revoliucijai plėtojantis pažangiomis socialinėmis sąlygomis, galima sėkmingai spręsti vidinės kultūros ugdymo problemą ne tik gnostiniu, bet ir estetiniu aspektu.

* Gnostinį barjerą pralaužia tik ryškios individualybės; daugumos estetiškos tendencijos ieško pritarimo logikoje.